

Михайленко Д.Г.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент*

ТРАНСФОРМАЦІЯ НОРМИ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ

Модель протидії корупції засобами кримінального права за порівняно короткий період часу (з 11.09.2009 року по 23.03.2017 року) багаторазово зазнавала, на перший погляд, кардинальних змін, що не сприяє виробленню єдиного підходу до інтерпретації та застосування КК України. Так, за означений період в Україні було прийнято 63 закони, які коригували масив антикорупційних норм, із яких 27 законів вносили зміни безпосередньо до КК України щодо кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Осмислення ж зазначених новел з боку науковців та практичних працівників на сьогодні фактично знаходиться на початковому етапі, що прямо справляє негативний вплив на процес протидії корупції в Україні.

Така динаміка законодавства, а особливо кримінального, є вкрай негативним явищем. Тут слід погодитися, що при корисності та неминучості поточної правотворчості, направленість зусиль держави на удосконалення кримінального законодавства не повинна суміщатися із установкою на безперервність правотворчого процесу. Повторюваність прийняття чергових законів про зміни і доповнення КК, навіть коли кожен з них окремо продиктований необхідністю вирішення якої-небудь соціально напруженої ситуації, у цілому має негативні наслідки, так як руйнується створена при кодифікації система законодавства, впроваджується у свідомість звичаєвість динамічно розвиваючогося, а не стабільного законодавства, кодифікований кримінальний закон, недосконалість якого підтверджується при обґрунтуванні внесених змін, втрачає свою авторитетність [1, с. 17]. Така нормотворча обстановка є одним із чинників руйнації методології нормативної стійкості кримінального права і дає підстави вести мову про кризу законодавчого права.

Вивчення ж означених вище змін до КК України щодо протидії корупції показує, що вони обумовлюються різними чинниками – реалізація державної антикорупційної політики, приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, імплементація до національного законодавства положень Конвенції ООН проти корупції, виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, виконання рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), гуманізація відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності, удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації тощо, а тому не об'єднані однією ідеологічною лінією і, у зв'язку із останнім, фактично є безсистемними.

Очевидно, що у такій ситуації значною мірою ускладнюється кримінально-правова оцінка злочинів із ознаками корупції, а також і саме сприйняття положень Кримінального закону суб'єктами корупційних злочинів. Описані вище зміни у законодавстві України (у тому числі і у КК України) були здійснені незважаючи на негативні висновки Головного науково-експертного та Головного юридичного управлінь Апарату Верховної Ради України, проведені без їх наукового обґрунтування та всупереч науковим рекомендаціям, що не тільки порушило кодифіковану систему діючого Кримінального закону, а й зробило КК України занадто заплутаним і тяжким для сприйняття. Означене вище підтверджує правильність висновку проф. Тулякова В.О. про те, що КК України більшою мірою спрямований до правозастосовця, а не до осіб, поведінка яких регулюється. За такого стану Карний закон не може у повній мірі виконувати завдання із запобігання злочинам (ч.1 ст.1 КК України) і є переважно каральним інструментом.

У такій ситуації норми КК України, що покликані стримувати корупцію, самі є корупційним ризиком та основою для зловживань, оскільки містять надмірну кількість конкуруючих положень та перетинаються із нормами про адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані із корупцією. Означених проблем стало ще більше після численних змін КК України.

Для демонстрації негативного впливу на правову систему України активної та безсистемної поточної правотворчості у сфері кримінального права у цьому дослідженні обрана норма про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (діюча ст. 368-2 КК України). При цьому у якості гіпотезидослідження висувається теза, що генезис норми про незаконне збагачення є фактором деформації механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні, а сама норма не може вирішити задуманих законодавцем задач.

Законодавець, передбачаючи кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, у диспозиції цієї статті не розкрив об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину та не врахував, що КК містить кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за аналогічні суспільно небезпечні діяння[2, с. 3; 12]. У зв'язку із цим, стаття про незаконне збагачення в структурі КК України виявилася досить незрозумілим інструментом.

Зазначене зумовило те, що стаття про незаконне збагачення у структурі КК України виявилася досить невизначеною як за змістом, так і за призначенням, що потребує вирішення із застосуванням наукової методології. Розробкою кримінально-правових проблем незаконного збагачення займалися такі вчені як Гізімчук С.В., Гузоватий О.І., Деніга О.П., Дудоров О.О., Борков В.М., Киричко В.М., Кочеров М.В., Кубальський В.Н., Тютюгін В.І. та інші. Роботи цих вчених наблизили до розуміння складу незаконного збагачення за КК України, описали можливі шляхи реалізації цього інструменту у вітчизняній правовій системі тощо. Разом із тим, на перших етапах дослідження важливим є встановити фактичну правову природу норми про незаконне збагачення, яка діяла та діє в Україні (ст.368-2 КК України) і може бути розкрита шляхом дослідження генезису Кримінального закону у цій частині. Окремі етапи трансформації Кримінального закону, які пов'язані із змінами норми про незаконне збагачення, та деякі наслідки цього процесу були розкриті у попередніх роботах[3; 4]. Проте враховуючи, що регламентація кримінальної відповідальності за незаконне збагачення неодноразово змінювалася (відповідна стаття була введена до КК України згідно із Законом № 1508-VI від

11.06.2009 р., втратила чинність на підставі Закону № 2808-VI від 21.12.2010 р., знову введена Законом № 3207-VI від 07.04.2011 р. та змінювалася Законами № 221-VII від 18.04.2013 р., № 222-VII від 18.04.2013 р.; № 1698-VII від 14.10.2014 р., № 198-VIII від 12.02.2015 р., № 770-VIII від 10.11.2015 р. тощо), важливо показати генезис цієї норми цілісно та із охопленням всіх змін, які відбулися. Крім того, необхідно також дослідити, яких змін зазнавав у цілому механізм кримінально-правової протидії корупційним злочинам у зв'язку із зазначеною динамікою законодавства. При цьому на сьогодні консолідованого дослідження становлення та розвитку норми про незаконне збагачення, яке б урахувало всі зміни, внесені до КК України у даному аспекті, не існує, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Зважаючи на наведене вище метою цього дослідження є визначити на підставі вивчення генезису норми про незаконне збагачення проміжки часу, у які діяли різні моделі цієї норми, та встановити функції, які виконувала досліджувана норма у цих моделях. На підставі отриманого результату також слід визначити яким чином трансформація норми про незаконне збагачення вплинула на механізм кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні.

Інтерпретація норми про незаконне збагачення за допомогою різних методологічних підходів, як показує вивчення літератури, дає різні результати щодо розуміння мети, функції та змісту ознак незаконного збагачення. Серед усіх пізнавальних підходів суті та змісту норми права найбільш достовірні результати може дати герменевтика. Використання такого її ресурсу як телеологічна інтерпретація у випадку виявлення істинного призначення норми КК України про незаконне збагачення, як видається, суттєво наближує до розуміння її місця у системі кримінально-правової протидії корупційним злочинам. Враховуючи, що специфічною особливістю герменевтичного методу є його діалоговий характер, досягнення розуміння передбачає діалог автора й інтерпретатора, а сама інтерпретація невіддільна від процедури емпатії, суть якої полягає у тому, що дослідник ставить себе на місце автора – творця досліджуваного об'єкта, вживається в об'єкт дослідження і таким чином

намагається зрозуміти смисл, укладений у ньому[13, с. 106-107], необхідним є детальне дослідження причин, умов і ходу формування ст. 368-2 КК України. Саме використання означеної методології для досягнення мети цього дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Дослідження причин, умов і ходу формування норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення у КК України показує, що її поява була націлена на впровадження до правової системи України інструмента, передбаченого ст. 20 Конвенції ООН проти корупції (*надалі також – Конвенція*), із однойменною назвою.

2. Чинна редакція норми про незаконне збагачення зберегла основні недоліки, які були притаманні пропонованим у законопроектах від 27.12.2015 року, від 09.01.2015 року та від 30.01.2015 року варіантам ст. 368-2 КК України, а саме: 1) фактичне запровадження складом цього злочину обмеження дії принципу презумпції невинуватості без прямої нормативної регламентації цього як у КК України, так і в інших Законах України, а також без наукового обґрунтування такого обмеження та незважаючи на зауваження експертів Верховної Ради України та вчених; 2) виключення із суб'єктів, значне необґрунтоване збільшення активів яких утворюватиме склад незаконного збагачення, близьких осіб публічного службовця; 3) встановлення необхідності для обвинуваченого підтверджувати законність набуття своїх активів виключно доказами, що ставить його у значно жорсткіші рамки ніж це передбачається у ст. 20 Конвенції, за якою достатнім є раціонально обґрунтувати суттєве збільшення активів без обов'язкового підтвердження цього доказами. Крім того, незаконне збагачення за ст. 20 Конвенції не передбачає як ст. 368-2 КК України необхідності підтвердження саме *законності* походження майнових активів, які перевищують законні доходи. У Конвенції йдеться про необхідність надання публічним службовцем раціонального обґрунтування значного збільшення своїх активів, яке перевищує її законні доходи. Звичайно таке обґрунтування може будуватися й на тому, що особа вчинила інший корисливий злочин, наприклад один із злочинів проти власності, що повинно також виключати дію норми про незаконне збагачення, оскільки остання призначена для боротьби із

корупцією і характеризується відповідними об'єктами кримінально-правової охорони. У зв'язку із цим, за чинною редакцією ст.368-2 КК України, якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, надасть докази отримання активів у значному розмірі від вчиненні злочину, який не є корупційним чи навіть корупційного злочину (наприклад, підкупу), то все одно слід буде застосовувати ст. 368-2 КК України, оскільки не будуть надані докази саме законності підстав набуття зазначених активів. При цьому очевидно, що обвинуваченому вигідно надавати лише докази набуття майнових активів від злочину, санкція якого є більш м'якою ніж санкція незаконного збагачення. Таким чином, норма про незаконне збагачення, передбачена у ст.368-2 КК України у порівнянні із однойменним інструментом, передбаченим ст.20 Конвенції, має ряд суттєвих недоліків, які підривають ефективність та справедливість її застосування в Україні і які слід усунути шляхом зміни КК України.

3. Дослідження розвитку законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення дає можливість виділити проміжки часу, у яких діяли різні редакції цієї норми.

Так, з 01.01.2011 року по 05.01.2011 року діяла ст.368-1 КК України, яка була введена до Кримінального закону згідно із Законом України № 1508-VI від 11.06.2009 року, а з 01.07.2011 року по 25.01.2015 року діяла ст.368-2 КК України, яка була запроваджена згідно із Законом України № 3207-VI від 07.04.2011 року. У зазначені періоди норма про незаконне збагачення мала тільки однакову назву із ст. 20 Конвенції і жодним чином не відтворювала суть цього антикорупційного інструменту. Така ситуація виникла у зв'язку із тим, що опрацювання Верховною Радою України первинно запропонованого варіанту статті про незаконне збагачення у результаті привело до такої редакції норми КК України (ст. 368-2 КК), яка розмила саму суть цього злочину і запровадила не планований законодавцем спосіб її застосування, як елемента основного рубежу кримінально-правової протидії корупційним злочинам, що спричинило правову невизначеність у цій сфері. Означений висновок зумовлює необхідність структуризації дослідження норми про незаконне збагачення, яка

діяла у зазначені періоди часу, на два відносно відокремлені напрями: перший – вивчення ст. 368-2 КК України з урахуванням цілі її створення і у зв'язку із ст. 20 Конвенції (тут незаконне збагачення оцінюється як елемент завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції); другий – аналіз ст. 368-2 КК України із врахуванням реальної практики її застосування як випадково виділеного суміжного корупційного злочину (тут незаконне збагачення оцінюється як елемент основного рубежу зазначеної вище протидії). Крім того, за означені періоди дії норми про незаконне збагачення була накопичена достатня кількість судових рішень, які незважаючи на втрату чинності відповідної редакції ст.ст. 368-1, 368-2 КК України продовжують впливати на кримінально-правовий механізм протидії корупційним злочинам, а тому потребують дослідження.

З 26.01.2015 року по 04.03.2015 року діяла ст. 368-2 КК України у редакції Закону України № 1698-VII від 14.10.2014 року. У цей період норма КК України про незаконне збагачення не містила положень, які б прямо чи опосередковано перекладали тягар доказування законності суттєвого збільшення активів на сторону захисту і передбачала необхідність для встановлення ознак складу цього злочину доведення стороною обвинувачення того, що вартість набутого публічним службовцем у власність майна значно перевищує його доходи, отримані із законних джерел.

З 05.03.2015 року і по сьогодні діє ст. 368-2 КК України у редакції Закону України № 198-VIII від 12.02.2015 року, яка вуалює під конструкцією складу незаконного збагачення фактичне обмеження дії принципу презумпції невинуватості.

4. Отримані вище результати щодо властивостей норми про незаконне збагачення у періоди з 01.01.2011 року по 05.01.2011 року та з 01.07.2011 року по 25.01.2015 року підтверджуються обов'язковими висновками Верховного Суду України, що викладені у постановках [7; 8] та суттєвим чином вплинули на суть та межі дії ст. 368-2 КК України. Зазначені висновки Верховного Суду України дозволяли визначити незаконне збагачення злочином змішаного типу (за критерієм механізму корупційних відносин), тобто таким що може бути як

двостороннім (може бути вчинений виключно при обов'язковій добровільній участі декількох суб'єктів корупції), так і одностороннім (може бути вчинений суб'єктом корупції одноособово без обов'язкової добровільної участі інших осіб) корупційним злочином. Крім того, такі висновки Верховного Суду підтверджують положення про те, що функцією ст. 368-2 КК України у системі норм основного рубежу кримінально-правової протидії корупції було встановлення поряд із ними резервної підстави кримінальної відповідальності за корупцію. Останнє означає, що ст. 368-2 КК України була загальною щодо всіх корупційних злочинів, суб'єктом яких була службова особа публічного сектору (п. 1, 2 примітки до ст. 364 КК України) і мала застосовуватися у випадку, коли діяння такого суб'єкту полягало в одержанні неправомірної вигоди у значному розмірі і не підпадало під ознаки інших складів корупційних злочинів. У зв'язку із цим, незаконне збагачення – це не тільки стаття, що входила до складу завершального рубежу протидії корупції, а й стаття, яка передбачала відповідальність за умови, коли у діях корупціонера відсутні ознаки інших складів корупційних злочинів, тобто була елементом основного рубежу кримінально-правової протидії корупції.

5. Важливою тезою щодо суті та місця норми про незаконне збагачення (у редакції, що діяла з 01.01.2011 року по 05.01.2011 року та з 01.07.2011 року по 25.01.2015 року) у системі норм про корупційні злочини є те, що зазначена норма могла виконувати функцію елементів двох рубежів кримінально-правової протидії корупції – основного (у зв'язку із реальною практикою її застосування як випадково виділеного законодавцем суміжного корупційного злочину, що став резервним щодо інших) та завершального (у зв'язку із ціллю її створення як аналога інструменту ст. 20 Конвенції, висновками Верховного Суду України та догматичним аналізом ст. 368-2 КК України у поєднанні з положенням примітки до ст. 364-1 КК України). Крім того, на рівні елементу основного рубежукримінально-правової протидії корупції норма про незаконне збагачення, передбачаючи резервну підставу кримінальної відповідальності щодо інших корупційних злочинів публічного сектору, закріплювала злочин змішаного типу (за критерієм механізму корупційних відносин), оскільки

останній міг бути як двостороннім (може бути вчинений виключно при обов'язковій добровільній участі декількох суб'єктів корупції), що потребувало його розмежування із підкупом у публічній сфері, так і одностороннім (може бути вчинений суб'єктом корупції одноособово без обов'язкової добровільної участі інших осіб) корупційним злочином, що потребувало його розмежування із іншими (окрім зазначеного вище підкупу) злочинами. Якщо ж проводити у теорії кримінального права точку зору, що після викладення норми про незаконне збагачення у редакції згідно із Законом від 14.10.2014 року (діяла з 26.01.2015 року по 04.03.2015 року) та у редакції згідно із Законом від 12.02.2015 року (діє з 05.03.2015 року і по сьогодні), було усунуто функцію цієї норми виступати елементом основного рубежу кримінально-правової протидії корупції, де вона фактично виконувала роль резервної підстави кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у значних розмірах за умови, що дії винного не містили ознак іншого злочину, та скоригувати із врахуванням цього правоохоронну та судову практику, то це призведе до утворення значної прогалини у підставах кримінальної відповідальності за корупційні злочини та відкриє таким чином шлях для маніпуляцій із кваліфікацією з метою ухилення від цього виду відповідальності. За викладених умов така деформація механізму протидії корупції в Україні можлива, оскільки за час існування ст. 368-2 КК України у редакції до змін Законом від 14.10.2014 року вже напрацьовані та підкріплені висновками найвищого судового органу позиції щодо відсутності ознак складів корупційних злочинів (особливо підкупу) у конкретних однотипних групах суспільно небезпечних діянь, які не можуть бути оцінені інакше ніж за нормою про незаконне збагачення як елемента, у цьому випадку, основного рубежу кримінально-правової протидії корупції. У зв'язку із цим виведення норми про незаконне збагачення із обоими елементами основного рубежу кримінально-правової протидії корупції спричинить серйозні негативні наслідки для країни. У інших роботах[5] виділені означені вище групи однотипних діянь. При цьому на сьогодні можна із впевненістю зробити висновок, що описана вище прогалина вже була утворена у зв'язку із тим, що Законом від 12.02.2015 року було значно підвищено мінімальний розмір

необґрунтованого майна за ст.368-2 КК України до 1000 НМДГ. Таке непродумане рішення буде чинити негативний вплив на кримінально-правовий механізм протидії корупційним злочинам в Україні, адже встановлення відсутності ознак інших злочинів при незаконному отриманні майна публічним службовцем тільки тоді буде містити ознаки незаконного збагачення, коли вартість такого майна буде 1000 і більше НМДГ. За таких умов значна кількість суспільно небезпечних діянь, які раніше (до змін згідно із Законом від 12.02.2015 року) визнавалися злочинами за ст.368-2 КК України, не будуть тягнути кримінальної відповідальності у зв'язку із проведеною частковою декриміналізацією у межах дії норми про незаконне збагачення в Україні. Окрім зазначеного, практично щодо усіх засуджених за ст.368-2 КК України у редакції, що діяла з 01.01.2011 року по 05.01.2011 року та з 01.07.2011 року по 25.01.2015 року, на сьогодні необхідно застосувати ч.1 ст.5 КК України, яка передбачає зворотню дію у часі Закону про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння.

6. Постійні зміни навіть однієї норми Кримінального закону можуть бути фактором деформації механізму кримінально-правової протидії цілим групам злочинних посягань (у випадку норми про незаконне збагачення – корупційним злочинам). У тому числі з метою недопущення таких випадків є необхідність у виробленні доктринальних основ кримінальної законотворчості для: 1) її систематизації; 2) удосконалення техніки законодавчої реалізації ідей запобігання та протидії злочинності для досягнення максимального соціального ефекту від дії запроваджених норм права; 3) уникнення при кримінальній законотворчості не планованих законодавцем змін у кримінально-правовому впливі на правовідносини; 4) стабілізації закону про кримінальну відповідальність, що більшою мірою відповідало б його природі як кодифікованого нормативного акту; 5) підвищення ефективності правозастосовної практики на основі кримінально-правових ресурсів тощо.

Необхідність та важливість досягнення окреслених завдань додатково обґрунтовується тим, що Кримінальний кодекс, як правильно встановив проф. В.О. Туляков [11, с. 4], становить у суспільстві «негативну конституцію».

Така висока оцінка ролі Кримінального закону пов'язана із тим, що у той час, коли Конституція України регулює найбільш важливі, фундаментальні суспільні відносини, то КК України їх охороняє. Така теза повинна використовуватися, у тому числі законодавцем, для встановлення меж поля дії кримінального права у державі. Так, видається, що КК України не може охороняти ті правовідносини, які так чи інакше не регулюються Конституцією України, оскільки вони у такому разі не будуть характеризуватися як найбільш важливі, фундаментальні. Порушення запропонованого правила може призводити до надмірного втручання держави у суспільні відносини за допомогою кримінально-правових інструментів, що є шляхом до криміналізації суспільства та порушень прав людини. При цьому Кримінальний кодекс як «негативна конституція», як це притаманно Конституції України, повинен містити механізм, який би ускладнював і стримував надмірну кримінальну законотворчість з метою, зокрема, його стабілізації. У цьому аспекті заслуговує на підтримку та подальший розвиток ідея А.С. Оцяці[6, с. 4] про необхідність нормативного закріплення нової структурної частини КК України – Преамбули, яка б слугувала правовим фільтром для несистемних, непотрібних змін до КК України, що не відповідають розвитку суспільства. Більш конкретно у цьому контексті висловився проф. В.О. Туляков, який назвав Кримінальний кодекс Конституцією із санкціями[9] і ще у 2012 році зазначав, що у преамбулі майбутнього Кримінального закону повинні міститися посилання на конституційну обумовленість кримінально-правової заборони, зв'язаність її нормами Конституції держави і визнаними на міжнародному рівні основними принципами і фундаментальними свободами людини і громадянина[10, с. 212]. Окрім цього, таким механізмом міг би стати інститут Конституційного контролю за змінами до КК України, згідно якого такі зміни можна було б внести лише у випадку, коли Конституційний Суд України дасть позитивний висновок про відповідність охоронюваних правовідносин пропонованою нормою рівню Конституції України. У зв'язку із викладеним актуальним є розроблення самостійної теорії кримінальної законотворчості, у межах якої слід виробити положення, які б дозволили реально поєднати у систему такі явища як

кримінально-правова політика, доктрина кримінального права, кримінальне законодавство і практика застосування останнього.

Література:

1. Кленова Т. В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм : Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.08 - Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право / Т. В. Кленова. - М., 2001. – 36 с.
2. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та криминологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Кочеров ; кер. М. Г. Вербенський ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2013. – 20 с.
3. Михайленко Д. Г. Місце норми про незаконне збагачення у механізмі кримінально-правової протидії корупційним злочинам / Д. Г. Михайленко // Молодий вчений – 2015. – №2(17). – С.807-812 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/489.pdf>.
4. Михайленко Д. Г. Развитие нормы про незаконное збагачення в умовах зміни державної антикорупційної політики / Д. Г. Михайленко // Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права : матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.onua.edu.ua/downloads/crime_pravo/interconf_ugolpravo_20150420.doc.
5. Михайленко Д.Г. Норма про незаконне збагачення як елемент основного рубежу протидії корупції в Україні / Д.Г. Михайленко // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 153-170.
6. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Оцяця; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2014. – 19 с.
7. Постанова Верховного Суду України від 07.11.2013 року по справі № 5-29кп13 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
8. Постанова Верховного Суду України від 09.04.2015 року по справі № 5-5кп15 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
9. Туляков В. А. Актуальные проблемы современной уголовно-правовой политики / В. А. Туляков // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. г олов. ред.) та інш. – Харків : Право, 2012. – С. 65-71.
10. Туляков В. А. Генезис уголовного права и диалектика рекодификации / В. А. Туляков // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса : Фенікс, 2012. – Т. 2. – С. 211-213.
11. Туляков В.О. Кримінальне право сьогодення: ренесанс моделі сталого розвитку / В.О. Туляков // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №2 (3). – С.1-19.
12. Тютюгін В.І. Новели кримінального законодавства щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення / В.І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – № 6 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yuricom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=5364.
13. Яркова Е.Н. История и методология юридической науки: учебное пособие / Е.Н. Яркова. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2012. – 357 с.